

УДК 336

Гаврилюк А.Ю., Авраменко Н.Л.

ЕКОЛОГО – ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНИ: СТАН ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

У статті розглянуто еколого-економічні проблеми розвитку водогосподарського комплексу України та використання басейнового принципу водокористування як один із напрямів регіональної водно-екологічної політики.

Ключові слова: водокористування, екологічні проблеми, економіка водокористування, водно-екологічна політика.

Постановка проблеми. Відомо, що охорона і раціональне використання водних ресурсів – є однією із найважливіших задач сьогодення.

Брак води спричиняє неврожаї, вимирання худоби, припинення роботи ряду підприємств, злиднів, розпачу, антисанітарії, вимирання населення і т.д. Через це виникають конфлікти різного рівня та ступеня напруженості. Тому питання забезпечення водно-екологічної безпеки є своєчасним та надзвичайно актуальним [11].

Метою даної роботи є дослідження еколого-економічних аспектів водокористування в розрізі екологічної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еколого-економічними проблемами раціонального водокористування займалися такі науковці та практики: М.А. Хвесик, С.І. Дорогунцов, Л. Хенс, Є.Хлобистов, М. Шидула, М. Янг, І.З. Загоровська, Р.І. Тринько, М.Є. Стадник, Л.М. Сокол, Т.П. Галушкіна, І.А. Дубовіч, В. Трегобчук та інші.

В наш час вже третина населення світу відчуває нестачу питної води. Це пов'язано із глобальними змінами клімату, нерівномірним розміщенням водних ресурсів, надмірним забрудненням, засміченням та вичерпанням поверхневих і підземних вод. За оцінками експертів ООН, близько 1/6 частини жителів

планети не має доступу до чистої питної води. Через 10–15 років близько 50% населення Землі буде потерпати від нестачі питної води. Для більшості країн світу, у тому числі й України, цей час може настати раніше [4].

Серед екологічних проблем України важлива роль належить стану водних ресурсів [11].

За міжнародною класифікацією наша держава належить до групи європейських держав, що найменш забезпечені власними водними ресурсами. В Україні на одного жителя припадає 1 тис. м³ місцевих ресурсів річкового стоку. В Європі в середньому – 5 тис. м³ (у Швеції – 21,6, Швейцарії – 5,8, Білорусі – 3,3, Франції – 2,9, Німеччині – 1,3). В деяких країнах цей показник більший. Так, наприклад, в Канаді – 122 тис. м³ [2].

У підсумковій декларації Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20», яка відбулася у червні 2013 року в м. Ріо-де-Жанейро, було зазначено, що водні ресурси є одним із наріжних каменів сталого розвитку, оскільки вони міцно пов'язані з цілою низкою ключових загальносвітових проблем. У зв'язку з цим наголошено на необхідності мобілізації фінансових ресурсів для забезпечення водопостачання і надання санітарних послуг згідно з національними пріоритетами та розробленні заходів з метою значного зниження рівня забруднення води та підвищення ефективності використання водних ресурсів [5].

У Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 р. офіційно визнано, що в Україні мають місце найвищий в Європі рівень споживання водних ресурсів, антропогенне й техногенне навантаження на довкілля, що в кілька разів перевищує відповідні показники в розвинутих країнах світу і має тенденції до зростання [1].

Тому розвиток водогосподарського комплексу України (ВГК) має відповідати сучасним соціально-економічним і екологічним вимогам. Економічні вимоги передбачають: реалізацію заходів, спрямованих на вдосконалення територіально-галузевої структури і технологій

водокористування; забезпечення якісною питною водою і збереження здоров'я населення; сприяння розвитку регіонів на засадах сталості; розбудову міжнародного співробітництва в галузі використання і охорони водного фонду; врахування екологічних обмежень і вимог при прийнятті рішень [9].

Екологічні вимоги до розвитку ВГК мають забезпечувати охорону водоресурсних джерел, раціональне використання водних ресурсів, збереження біорізноманіття, а також підвищення безпеки при використанні токсичних хімічних речовин та вирішенні проблеми відходів [3].

Багатофункціональність водних ресурсів досить вичерпно подали В. Трегобчук та М. Хвесик, які пишуть, що «не тільки соціально-економічне, але й екологічне, загальнобіосферне значення водних ресурсів (і насамперед прісних вод) є надзвичайно вирішальним у багатьох відношеннях. Без них взагалі неможливі ні нормальний хід біологічних процесів, ні життя рослин, тварин, людини. З огляду на це, подальший розвиток продуктивних сил суспільства повинен визначатися як соціально-економічними завданнями, так і обов'язковим врахуванням біосферно-екологічної ролі прісних водних ресурсів [10].

Нині еколого-економічне інформація про використання, охорону й відтворення водних ресурсів у зарубіжних, прилеглих до кордону України, регіонах дуже неповна. Це серйозно перешкоджає розширенню та зміцненню міждержавних прозорих відносин. Тому на сучасному етапі дедалі більшого значення й актуальності набуває виявлення повних і достовірних відомостей про екологічний стан природних ресурсів, зокрема водних, на прикордонних територіях суміжних держав [2].

Недотримання умов (міжнародних угод, еколого-правових норм тощо) транскордонного співробітництва, правил користування водними ресурсами, їх кількісних та якісних показників, створюють підґрунтя для виникнення міждержавних непорозумінь. А вирішувати транскордонні еколого-економічні

проблеми у сфері водокористування неможливо зусиллями однієї окремої держави [2].

У недалекій перспективі в Україні може загостритися взагалі проблема забезпечення населення питною водою, оскільки розвідані прогностні запаси підземних вод складають 21 км³, з яких лише 7 км³, або 33,3 %, гідравлічно не пов'язані безпосередньо з поверхневим стоком [10]. Понад 2/3 запасів підземних вод пов'язані з поверхневим стоком, і порушення нормального протікання останнього може суттєво вплинути на скорочення запасів підземних вод.

Акцентуючи увагу на проблемах подальшого розвитку раціонального водокористування в Україні, В. Трегобчук та М. Хвесик пишуть: «За останні 3 десятиріччя водогосподарські проблеми в Україні надзвичайно ускладнились і загострились, а водно-екологічна ситуація катастрофічно погіршилась і характеризується як кризова за всіма аспектами: оптимального задоволення зростаючих потреб суспільства у високоякісних водних ресурсах, всебічної охорони водоймищ від забруднення, виснаження й вичерпання, і нарешті – збалансованого та врівноваженого розвитку та ефективного функціонування водного господарства. Подолати екологічну кризу, що охопила всі водоймища (а найбільшою мірою – басейн Дніпра), за допомогою традиційних підходів уже неможливо. Для цього необхідні принципово нова еколого-економічна концепція розвитку і функціонування водного господарства України та широкомасштабні заходи по її реалізації на основі ефективного застосування ринкових економічних інструментів і підойм в управлінні водоспоживанням, водогосподарською та водоохоронною діяльністю» [10].

До основних проблем еколого-економічного співробітництва у сфері використання та охорони водних ресурсів належать [3]:

- неузгодженість між організаціями, які здійснюють паралельний моніторинг транскордонних вод тощо;

- ускладнений та обмежений обмін інформацією про кількісні та якісні характеристики транскордонних водних ресурсів;
- відсутність загальної бази даних моніторингу транскордонних басейнів річок;
- відсутність відповідної технічної бази моніторингу, включаючи систему обробки даних тощо;
- відсутність пріоритетів і цілеспрямованих стратегічних програм дій та механізмів їх реалізації щодо ефективного управління і контролю транскордонних вод;
- слабка здатність ефективно спільно (прикордонні області, райони, населені пункти держав-сусідів) діяти у випадку аварійного забруднення;
- низький рівень використання даних водо-ресурсного моніторингу в процесі розробки й ухвалення рішень;
- недостатньо забезпечений доступ громадськості до екологічної інформації про стан якості водних ресурсів у прикордонних регіонах та ін.

Причини кризового стану водного господарства України досить вичерпно охарактеризував академік В. Трегобчук. Він пише, що «впродовж усього періоду існування планово-командної економіки водне господарство залишалося поза межами економічних відносин. Воно перебувало на бюджетному фінансуванні, а плата за використання платних ресурсів у більшості випадків була символічною, крім того, не для всіх водокористувачів та водоспоживачів [10]».

Насьогодні раціональне водокористування вимагає розробки і впровадження ефективної екологічної політики.

Загальні принципи формування водно-екологічної політики можна відобразити на рис. 1.

Згідно з басейновим принципом управління водними ресурсами фінансовий механізм передбачає безпосередній зв'язок між платою за водокористування та фінансуванням пріоритетних водоохоронних заходів в

межах басейну. Це повинно було бути зроблено ще у складі басейнових управлінь Державного комітету водного господарства, які були створені для цього в 80 роках минулого століття. Для цього на Держводагенство та його басейнові управління було покладено контроль та узагальнення статистичних спостережень за використанням води, скидом стічних вод та забруднюючих речовин, але цього не відбулось [6].

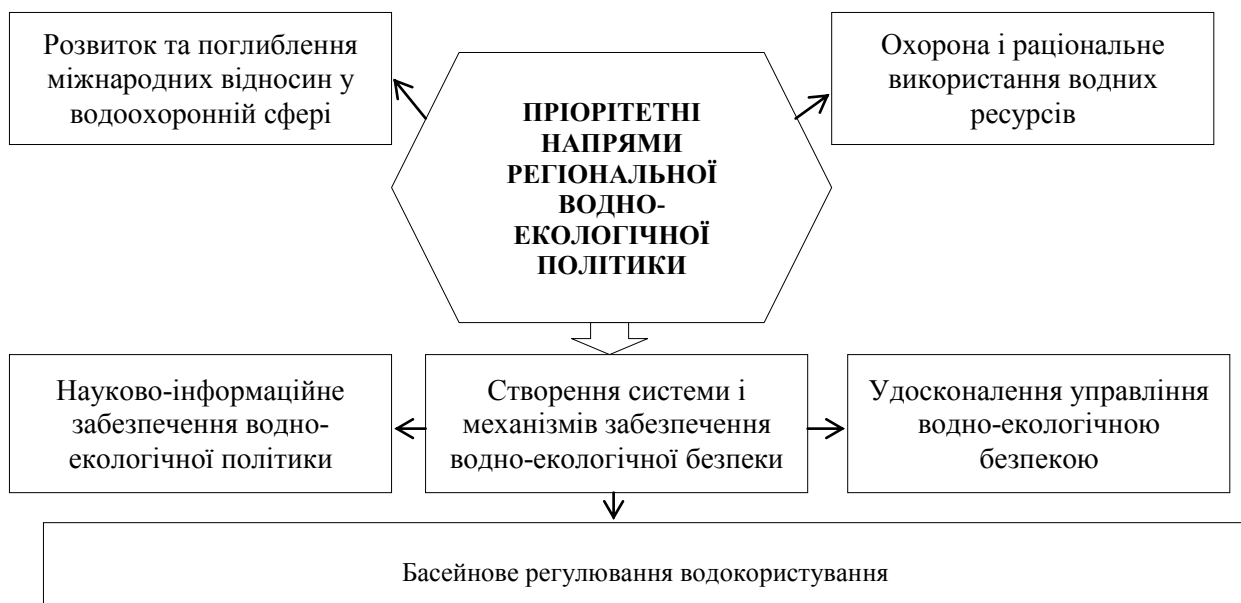

Рис. 1. Пріоритети регіональної водно-екологічної політики

Джерело: складено автором на основі проаналізованих джерел

Важливим питанням удосконалення структури державного управління є зміцнення й розширення сфер діяльності басейнових органів державного управління водним фондом, передача на басейновий рівень значної частини повноважень державних органів управління використанням та охороною водного фонду, а також відповідних ресурсів [7].

На басейновому рівні передбачено сконцентрувати всі необхідні повноваження щодо вирішення завдань раціонального використання та охорони водних об'єктів, розвитку водогосподарського комплексу [7].

Басейновий принцип вносить у механізми управління водокористуванням територіальний аспект. Плановим підґрунтям зазначеного є цільова програма використання й охорони вод і відтворення водних ресурсів у водозбірному басейні. В ній визначаються основна мета та завдання, які необхідно розв'язати, механізм фінансування і реалізації програмних заходів [7].

Басейновий принцип управління у сфері використання та охорони вод, відтворення водних ресурсів полягає у тому, що він не лише створює умови для їхнього раціонального використання, а й визначає надійні фінансові джерела для реалізації заходів щодо водоохоронної діяльності. Цей принцип передбачає також формування басейнових водогосподарських управлінь, які будуть здійснювати в межах водозбірних басейнів функції планування, координації і контролю. Їхню основу становить дворівнева система управління водними ресурсами – законодавча і виконавча [10].

Саме ігнорування природних та екологічних особливостей поверхневих водних ресурсів, нерозуміння складності та взаємозалежності водогосподарських та водно-екологічних проблем, намагання зекономити на затратах і одержати максимальну вигоду від використання «безплатних» водоймищ – як наслідок науково необґрунтованої водогосподарської політики – зрештою і призвели до деградації водойм, руйнування водних екосистем, а відтак – до дефіциту якісних водних ресурсів. Тотальне забруднення й виснаження водних ресурсів, пересихання та обміління малих і середніх річок, взагалі зникнення багатьох з них не викликані діями стихійних сил природи. Все це – наслідок екологічно необґрунтованої та невваженої політики держави щодо водогосподарської діяльності суспільства, внаслідок споживацького, а точніше – хижацького ставлення до водоймищ і водних ресурсів». [10]

Розроблення системи управління екологічною безпекою НПС в цілому і водних ресурсів зокрема матиме позитивні наслідки екологічного, економічного і соціального характеру.

Одним із напрямів подолання водогосподарсько-екологічної кризи може бути розробка концепції водовикористання на основі широкомасштабного застосування маловодних та безводних технологій у промисловості, басейного типу водокористування, економного використання води населенням, сільськогосподарськими підприємствами та промисловістю. [11]

Головні напрями формування ефективної водогосподарської системи наведені на рис. 2.

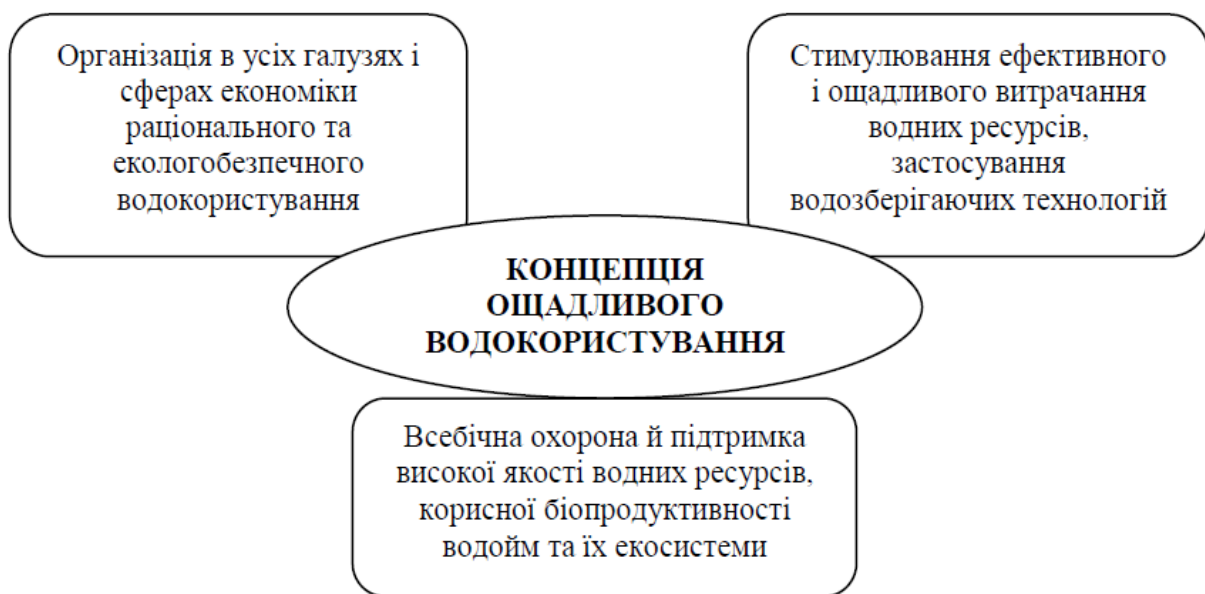

Рис. 2. Основні напрями формування еколого-економічної системи водокористування

Джерело: [11].

Ефективне використання водних ресурсів становить собою мету, принцип водного права і законодавства, зміст водних правовідносин, спрямований на досягнення раціонального використання водних ресурсів. Важливого значення в сучасних умовах набуває забезпечення ефективного використання водних ресурсів та їхніх властивостей для задоволення різноманітних суспільних і приватних потреб [8].

По-перше, ще раз слід звернути увагу на безповоротність екологічного комфорту за умов, коли водогосподарська ситуація та екологічний стан поверхневих водних ресурсів є настільки критичними і вкрай неблагополучними, і за умов, коли обмежені водні ресурси використовуватимуться неефективно, нераціонально і марнотратно, то проблема водозабезпечення стане навіть гострішою, ніж проблема енергозабезпечення [11].

По-друге, екологічну свідомість населення, рівно ж ощадливе й економне ставлення до водних ресурсів та попередження їх забруднення, можна виховати лише в населення, яке здатне думати та сприймати духовні цінності [11].

Висновки. Формування національної політики ефективного водокористування має здійснюватись з урахуванням пріоритетності екологічних проблем України за критеріями попередження негативного впливу господарської діяльності на всі сфери життєдіяльності суспільств, здоров'я населення.

Важливим є фактор формування свідомості громадян, спрямованої на стаке водокористування.

Впровадження такого плану потребує тісної взаємодії всіх гілок влади з громадськістю, оскільки ідея сталого водокористування носить, перш за все, характер домінуючої соціальної складової для задоволення потреб, покращення здоров'я та підвищення добробуту кожного.

У забезпеченні ефективної політики у сфері водокористування важлива роль належить питанням інвентаризації джерел забруднення, створення ефективної системи екологічної інформації, цілеспрямованої пропаганди екологічних знань, формування ефективної системи екологічної освіти та виховання.

Список використаних джерел:

1. Веклич О. Сектору екологічних товарів і послуг в Україні – спеціальний державний патронат / О. Веклич // Економіка України. – 2010. – №3. – С. 27 – 35.
2. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. – Харків: Бурун Книга, 2009. – С. 19-51.
3. Дорогунцов С.І, Хвесик М.А., Головинський І.Л. та інші. Водне господарство України: сучасний стан та перспективи розвитку. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 56 с.
4. Дубовіч І.А. Сучасні проблеми транскордонного еколого-економічного співробітництва у сфері використання й охорони водних ресурсів // І. А. Дубовіч // Механізм регулювання економіки. – 2010. – №3. – С. 93 – 97.
5. Корпоративний форум з стійкого розвитку «Ріо+20». Огляд і результати. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iblfrussia.org/RioCorpSustForum_Outcome_RUS.pdf
6. Криворученко З.Р. Стан впровадження басейнового принципу водокористування на Україні // З.Р. Криворученко / Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук. – 2015. – С.103 – 106.
7. Левковська Л.В. Державне регулювання водогосподарського комплексу України в умовах ринкової економіки / Л.В.Левковська, К.У. Рижова Т. І. Добрянська // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. – 2013. – № 3. – С. 163 – 170. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnauekon_2013_3_25.
8. Локтева Н.В. Особливості комплексного використання водних ресурсів дніпровського басейну // Н.В. Локтева / Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – С. 256 – 261.
9. Сокол Л.М. Аналіз водокористування в Україні на відповідність сталим підходам / Л.М. Сокол, В.В. Підліснюк // Екологічна безпека. – 2009. – С.49 – 55.
10. Трегобчук В. Водогосподарсько-екологічні проблеми і шляхи їх комплексного розв'язання / В. Трегобчук, М.Хвесик // Економіка України. – 1996. – №1. – С.32 – 42.
11. Тринько Р.І. Водокористування: еколого – економічний аспект // Р.І. Тринько, М.Є. Стадник / Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького. – Том. 14. – №1(51). – 2012. – С.312 – 321.